

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ОСТАФІЙЧУК Григорій Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент,
начальник Головного слідчого управління СБУ

УДК 343.132 + 343.13

В статті досліджується теоретико-правові елементи фіксування уголовного виробництва з допомогою технічних засобів при проведенні слідствених (розшукових) дій. Визначається методологічне підґрунтя використання технічних засобів в уголовному виробництві. По результатам аналізу наукових поглядів, також уголовно-процесуального законодавства, пропонуються пропозиції по зміні діючого законодавства, які необхідні для підвищення ефективності використання технічних засобів в уголовному виробництві.

Ключові слова: науково-технічні засоби, технічні засоби, кримінальне судочинство, слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, правоохоронні органи, аудіовізуальна фіксація.

Технічні засоби, що застосовуються у кримінальному провадженні, – це сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково обґрунтованих способів і тактичних прийомів їх використання, що застосовуються відповідно до закону спеціально уповноваженими особами для досягнення науково обґрунтованого результату, який сприяв би захисту прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, повному та швидкому розкриттю кримінальних правопорушень і викриттю осіб, винних у їх вчиненні.

Аналіз наукової літератури з обраної тематики свідчить, що на даний момент питання форм та принципів застосування технічних засобів у кримінальному провадженні розкрито недостатньо.

Так, у роботі, присвяченій застосуванню науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій [1], В.В. Коваленко досить детально дослідив питання історичного підґрунтя використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві; поняття і сучасної класифікації науково-технічних засобів, використаних у судочинстві; сучасні засади комплексного використання різнопрофільних спеціалістів і науково-технічних засобів при розслідуванні кримінальних правопорушень; проблеми вдосконалення підготовки та використання кадрів спеціалістів-криміналістів тощо. Однак проблематика форм та принципів застосування технічних засобів у вказаній роботі залишилася поза увагою автора.

Аналогічно, у дисертаційному дослідженні О.О. Пунди [2] з питань використання даних, одержаних у результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі, розглянуті правові засади використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі; призначення та види науково-технічних засобів, які використовуються у кримінальному процесі; правові та організаційні питання використання даних, одержаних у результаті застосування нау-

ково-технічних засобів у кримінальному судочинстві, а також порядок використання даних, одержаних у результаті застосування науково-технічних засобів для доказування в кримінальному процесі. При цьому питанням форм та принципів застосування технічних засобів у вказаній роботі автором увага приділена не була.

У науковій статті, присвяченій питанням допустимості використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі [3], О.О. Пунда зазначає, що існує актуальне питання, пов'язане з суб'єктами та формами використання науково-технічних засобів при провадженні слідчих дій [3, с. 132]. Воно полягає в існуючій дилемі по відношенню тактики використання науково-технічних засобів при розслідуванні справи. Так, домінує точка зору, за якою переважною формою використання науково-технічних засобів повинна бути участь спеціаліста-криміналіста, а слідчий повинен займатися цією роботою лише у виняткових випадках [4, с. 12]. Натомість, О.О. Пунда вважає, що виключення слідчого з процесу збору інформації і зведення його участі лише до функції фіксатора результатів слідчої дії буде впливати на професійний рівень розслідування. І, що є не менш важливим, в наш час немає можливості забезпечити у кожному випадку участь спеціаліста-криміналіста у проведенні слідчих дій [3, с. 132].

Деяко більша увага означеній проблематиці приділена у працях В.Г. Гончаренка та С.А. Гізатової.

Так, професор В.Г. Гончаренко вказує, що в слідчій роботі можуть використовуватись лише науково обґрунтовані засоби і методи, які пройшли необхідну практичну перевірку. Такі науково-технічні засоби можливо використовувати лише за умови дотримання принципу законності, їх використання повинно в повній мірі відповідати загально визнаним у суспільстві правилам моралі і етики, бути доцільним взагалі, а також доцільним у конкретних умовах проведення тієї чи іншої слідчої дії [5, с. 13].

На думку С.А. Гізатової, з метою ефективного використання науково-технічних засобів необхідно виокремити такі осно-

вні принципи допустимості цих засобів у кримінальному судочинстві: законності, моральності, науковості, безпечності, ефективності використання [6, с. 187]. Разом з тим, С.А. Гізатова у зазначеній праці не надає детальної характеристики вказаним принципам, обмежившись їх перерахуванням.

Слід зауважити, що найбільш повно питання форм та принципів застосування технічних засобів розкрито у роботах вчених-криміналістів.

Так, В.О. Маркусь зазначає, що до техніко-криміналістичних засобів, які використовуються в кримінальному судочинстві, висувають наступні вимоги [7, с. 57]:

- наукова обґрунтованість;
- безпечність застосування;
- відповідність нормам законності.

Розкриваючи вказані категорії, автор звертає увагу на те, що техніко-криміналістичні засоби, які пропонуються криміналістичною наукою практиці розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень, гарантують досліднику достовірність встановлених фактів. Як правило, перш ніж запропонувати технічний засіб практиці, його всебічно перевіряють експериментальним чином на безпечність та надійність.

Техніко-криміналістичні засоби повинні бути нешкідливими для життя та здоров'я людини – як для учасників процесу, так і для учасників кримінального судочинства. Крім того, безпечність передбачає дбайливе поводження і зберігання речових доказів та інших об'єктів, що досліджувалися за їх допомогою.

Потрібно пам'ятати, що використання техніко-криміналістичних засобів не може порушувати законних прав та інтересів громадян, їх моральні та етичні норми, створювати загрозу їх життю і здоров'ю та суперечити нормам чинного законодавства [7, с. 57].

М.В. Салтевський пропонує згрупувати принципи за технічними, тактичними й методичними підставами з погляду їхньої науковості, законності, етичності, ефективності та безпеки [8, с. 216].

В. Ю. Шепітько виділяє принципи: за-

конності, етичності, науковості, безпеки науково-технічних засобів, цілісності об'єктів у незмінному вигляді, ефективності використання науково-технічних засобів [9, с. 123].

На наш погляд, критеріями допустимості використання технічних засобів у кримінальному провадженні, що є необхідними та достатніми, слід визнати законність, науковість і етичність.

В.В. Коваленко пропонує особливості застосування техніко-криміналістичних засобів розглядати стосовно окремих слідчих дій [10, с. 112].

1. Огляд місця події. Найповніше науково-технічні засоби застосовуються в ході однієї з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій – огляду місця події. Огляд місця події – це невідкладна слідча (розшукова) дія, сутність якої полягає в безпосередньому сприйнятті слідчим обстановки місця події, у виявленні, сприйнятті, вивченні та фіксації слідів та інших об'єктів з метою з'ясування характеру події, що сталася, особистості злочинця, мотивів кримінального правопорушення й інших обставин, які підлягають установленню при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виявляючи і вивчаючи окремі сліди, слідчий повинен уявити повну картину всієї події, що сталася. Кожна з ознак, що виявляються, окремо дає підставу лише для ймовірного судження. В міру збільшення числа ознак ступінь імовірності підвищується, кількість переходить у якість, а знання про встановлюваний факт приймає форму категоричного судження. У ході роботи зі слідами варто враховувати те, що прямі сліди можуть указувати на необхідність виявлення зворотних. Так, наявність подовжніх ушкоджень на тілі потерпілої при розслідуванні кримінальних проваджень про зґвалтування свідчить про те, що в підозрюваного під нігтями можуть знаходитися частки її шкіри. І навпаки – наявність під нігтями в потерпілої фрагментів (часток) шкіри свідчитиме про наявність ушкоджень на тілі злочинця. Від прямого ідентифікаційного зв'язку, матеріальним аналогом якого є сліди впливу, які зазвичай виявляються вже в стадії початкових слідчих (розшукових) дій, сліди зворотного ідентифікацій-

ного зв'язку можуть бути виявлені лише при наявності об'єктів, що перевіряються, виявлення яких нерідко відділено від спочатку виявлених слідів значним проміжком часу. Цим визначаються особливості й принципи виявлення зворотного ідентифікаційного зв'язку: його логічний аналіз і уявне виділення повинні супроводжувати вивчення всіх слідів і об'єктів при огляді місць готування і приховання кримінальних правопорушень. Для того, щоб надалі використовувати зворотний ідентифікаційний зв'язок, необхідно розширити коло джерел, які містять інформацію про подію злочину, за рахунок вилучення і належного технічного і процесуального закріплення не тільки слідів впливу об'єкта, що ототожнюється, але і субстрату сприймаючої поверхні, ознаки якої могли відобразитися і можуть бути надалі виявлені на об'єктах, що перевіряються, у процесі їх виявлення при розшуку, виїмці, обшуку.

З урахуванням викладеного, зусилля слідчого повинні бути спрямовані на максимальне вилучення всієї наявної слідчої інформації. Досягти такої мети можна, лише скориставшись допомогою відповідних спеціалістів і за умови застосування ними сучасних науково-технічних засобів з урахуванням своєрідності слідів, що виявляються на місці події, на тілі й одязі учасників злочинної події, на знаряддях кримінального правопорушення і т. ін. Цілком зрозуміло, що застосування науково-технічних засобів вимагає високої спеціальної кваліфікації. Номенклатура науково-технічних засобів і прийоми їх застосування при огляді місця події залежать від специфіки обстановки місця події, зумовленої особливостями розслідуваного кримінального правопорушення.

2. Обшук. Обшук – це невідкладна слідча (розшукова) дія, яка полягає в примусовому обстеженні приміщень чи інших місць, а також окремих осіб, з метою відшукування і вилучення певних предметів і документів, що мають значення для справи, а також виявлення злочинця чи трупа. У ході проведення обшуку доцільна участь спеціаліста-криміналіста, допомога якого полягає в сприянні слідчому у відшуванні,

фіксації та вилученні знярядь кримінального правопорушення, грошей і цінностей, добутих злочинним шляхом, документів та інших предметів, які мають значення для справи.

У даній роботі для дослідження форм застосування технічних засобів у кримінальному провадженні нами був використаний підхід, запропонований І.Ф. Хараберюшем у ході дослідження форм та напрямів використання спеціальної техніки в правоохоронній діяльності [11].

Як зазначає вказаний автор, найбільш поширені та відомі форми застосування технічних засобів закріплені в нормах чинного КПК України, що охоплюють питання їхнього використання під час проведення слідчих та оперативно-розшукових дій та провадження справ у суді [11, с. 158]. В окреслених напрямках діяльності технічні засоби застосовують переважно у двох формах.

По-перше, як додаткові засоби фіксації інформації в процесі проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Під час проведення огляду, пред'явлення для впізнання, допиту, обшуку, освідчування особи та інших процесуальних дій, у ході оперативно-розшукових заходів та розгляду справи в суді використовують засоби аудіовізуальної фіксації інформації, що суттєво доповнюють протокол слідчої дії й дозволяють більш повно та наочно зафіксувати картину місця події, а також перебіг і результати проведення окремих слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та судового процесу.

Так, згідно із частиною 5 статті 224 КПК України, під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Статтею 228 КПК України, якою врегульовані основні положення, що стосуються пред'явлення особи для впізнання, закріплена, серед іншого, можливість провадити впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється

особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Згідно із частиною 8 статті 228 КПК України, при пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами.

Стаття 236 КПК України, якою врегульований порядок виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, закріплює, серед іншого, право слідчого, прокурора проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

У відповідності до частини 7 статті 237 КПК України, при огляді місцевості, приміщення, речей та документів слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та

зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Згідно із частиною 5 статті 224 КПК України, у ході освідування особи за необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів.

У ході проведення оперативно-розшукових заходів найпоширенішим засобом аудіовізуальної фіксації інформації є аудіозапис – відсоток використання даного виду фіксації становить (за результатами статистичних даних) 93 % усіх випадків застосування технічних засобів фіксування під час проведення оперативно-технічних заходів [12, с. 189]. Матеріали, отримані в результаті застосування технічних засобів аудіовізуальної фіксації інформації, відповідно до статті 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть бути приводом та підставою для порушення справи або проведення невідкладних слідчих дій, використовуватись у провадженні в кримінальній справі для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами згідно з положеннями статей КПК України, що регламентують збирання, перевірку й оцінку доказів, а також можуть застосовуватись для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів.

По-друге, технічні засоби використовують для виявлення, закріплення та вилучення слідів і предметів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні. Йдеться про прилади та пристрої, визначені у науковій літературі як техніко-криміналістичні. Потреба застосування зазначених технічних засобів виникає у разі виявлення предметів, що були знаряддями злочину або зберегли на собі сліди злочину чи стали об'єктами злочинних дій, а також інших предметів та документів, що можуть слугувати засобами для виявлення злочину і встановлення фактичних обставин справи [11, с. 158].

Як висновок, хотілося б додати, що формування пропозицій щодо удосконалення чинної нормативно-правової бази має реалізовуватися на підставі детального аналізу чинних норм законодавства з питань застосування технічних засобів у кримінальному провадженні шляхом визначення основних проблемних моментів, пов'язаних із недосконалістю положень як КПК України, так і інших законів та підзаконних актів.

Література

1. Коваленко В.В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Коваленко Володимир Вікторович. – Луганськ, 2004. – 253 с.
2. Пунда О.О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Олександр Олегович Пунда. – Львів, 2001. – 222 с.
3. Пунда О.О. Допустимість використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі / О.О. Пунда // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. – 2002. – № 1. – С. 129-135.
4. Диденко Ф.К. Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия / Ф.К. Диденко. – Ярославль, 1989. – 176 с.
5. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – К., 1984. – 78 с.
6. Гізатова С.А. Деякі питання застосування захисником науково-технічних засобів під час проведення слідчих дій / С.А. Гізатова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 3. – С. 186–192.
7. Маркус В.О. Криміналістика. Навчальний посібник / В.О. Маркус. – К.: Кондор, 2007. – 558 с.
8. Салтевський В.М. Криміналістика : підручник / В.М. Салтевський. – Х. : Консум : Основа, 1999. – Ч. 1. – 216 с.
9. Шепитько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – 2-е изд.,

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується теоретико-правові елементи фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Визначається методологічне підґрунтя та опрацьовується загальні положення використання технічних засобів у кримінальному провадженні. За результатами аналізу наукових поглядів, також кримінального процесуального законодавства, надаються пропозиції щодо зміни чинного законодавства, які необхідні для підвищення ефективності використання технічних засобів у кримінальному провадженні.

SUMMARY

The article has given the theoretical and legal elements of fixing criminal proceedings by technical means during the investigation (detective) action. Determined by the methodological basis and is handled by the general provisions for the use of technical means in criminal proceedings. According to the analysis of scientific views, also of the criminal procedure legislation is given proposals to change current legislation that are necessary to improve efficiency in the use of technical means in criminal proceedings.

перераб. и доп. – Х. : Одиссей, 2005. – 273 с.

10. Коваленко В.В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : [монографія] / Володимир Вікторович Коваленко. – Луганськ. : РВВ ЛДУВС, 2007. – 210 с.

11. Хараберюш І.Ф. Форми та напрями використання спеціальної техніки в правоохоронній діяльності / І.Ф. Хараберюш //

Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 2. – С. 158-166.

12. Хараберюш І.Ф. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Хараберюш Іван Федорович. – Львів, 2006. – 265 с.